

ABDULLA QODIRIY ROMANLARIDA BADIY TIL VA USLUB XUSUSIYATLARI**Xoliqova Jasmina****Navoiy davlat universiteti,****Tillar fakulteti, O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi**<https://doi.org/10.5281/zenodo.20551844>**ANNOTATSIYA**

Ushbu maqolada o'zbek adabiyotining atoqli namoyandasi Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" va "Mehrobdan chayon" romanlarida badiiy til va uslub xususiyatlari tahlil etiladi. Maqolada romanlar tilidagi badiiy tasviriy vositalar — metafora, sifatlash, taqqoslash, mubolag'a — ning qo'llanilish o'ziga xosligi, shaxs nutqi orqali xarakter ifodalash usullari, tarixiy-milliy leksikaning badiiy funksiyasi va dialog shaklining voqelikni aks ettirishdagi roli ko'rib chiqiladi. Tadqiqot klassik adabiy-tanqidiy tahlil metodologiyasi va zamonaviy lingvopoetik yondashuv asosida olib borilgan.

Kalit so'zlar: *Abdulla Qodiriy, badiiy til, uslub, metafora, sifatlash, badiiy tasvir, dialog, xarakter, tarixiy roman, lingvopoetika.*

KIRISH

Abdulla Qodiriy (1894–1938) — o'zbek adabiyotida zamonaviy romanning asoschilaridan biri. Uning «O'tkan kunlar» (1925) va «Mehrobdan chayon» (1929) romanlari nafaqat o'zbek badiiy prozasining birinchi yirik namunalari sifatida, balki milliy adabiy tilning eng boy va serqirra ko'rinishlari sifatida ham ulkan ilmiy-adabiy ahamiyatga ega. Bu asarlar til va uslub jihatidan o'zbek adabiyotida yangi sahifani ochdi.

Qodiriy tilshunoslik va adabiyotshunoslik fanining kesishgan nuqtasida turadi: u bir vaqtning o'zida ham san'atkor, ham tilshunos. Uning romanlarida so'z — faqat voqeani hikoya qilish vositasi emas, balki qahramonning ichki dunyosini, ijtimoiy muhitni, tarixiy davrni o'z ichiga oluvchi ko'p qatlamli tizimdir. Shu sababli bu romanlardagi badiiy til xususiyatlarini o'rganish bugungi adabiyotshunoslik va lingvopoetika uchun ham dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Maqolaning maqsadi — Qodiriy romanlarida badiiy tilning asosiy xususiyatlarini, tasviriy-ifodaviy vositalar tizimini va uslub o'ziga xosligini tahlil qilishdir.

1. QODIRIY ROMANLARIDA BADIY TASVIRIY VOSITALAR

Abdulla Qodiriy romanlaridagi eng muhim uslubiy xususiyatlardan biri — badiiy tasviriy vositalarning organik va mahorat bilan qo'llanilishidir. Qodiriy metafora, sifatlash, mubolag'a, kinoya kabi troplardan foydalanib, asarlariga o'ziga xos poetik nafosatni bag'ishlagan.

Metafora uning romanlarida juda keng o'rin tutadi. «O'tkan kunlar»da Otabekning Kumushga bo'lgan muhabbati tasvirlanayotganda muallif «yurak o'ti», «ko'ngil bog'i», «ruhning bahori» kabi kuchli metaforalardan foydalanadi. Bu metaforalar sharq klassik she'riyatining badiiy an'analarini nasrga ko'chirishning noyob namunasi bo'lib, o'quvchida chuqur hissiy taassurot qoldiradi (Bobojonov, 1966).

Sifatlashlar (epitetlar) ham Qodiriy uslubining ajralmas qismini tashkil etadi. «Mehrobdan chayon»da «qo'lni muzlatadigan sovuq salom», «qorong'i ko'cha», «achchiq kulgi» kabi sifatlashlar shunchaki tasviriy emas — ular voqeaning emotsional muhitini yaratuvchi funksional vositalardir. Bunday sifatlashlar orqali Qodiriy o'z zamonidagi jamiyatning ijtimoiy ziddiyatlarini ham ramziy tarzda aks ettirdi.

Mubolag'a va kinoya esa muallif personajni, ayniqsa salbiy qahramonlarni tasvirlashda faol qo'llangan. «Mehrobdan chayon»dagi Xushro'y obrazini yaratishda mubolag'aviy sifatlashlar va kinoyaviy ifodalar uning ichki ziddiyatli tabiatini yorqin aks ettirgan.

2. DIALOG VA NUTQ ORQALI XARAKTER YARATISH

Qodiriyning romanlarida dialog — shunchaki voqealar ketma-ketligini bog'lovchi vosita emas, balki qahramonlar karakterini ochishning eng asosiy usuli. Har bir qahramon o'z ijtimoiy holati, ma'lumoti, yoshiga mos alohida nutq ohangiga ega.

«O'tkan kunlar»dagi Otabek nutqi tarbiyali, ta'limli yigitning muloyimligi va ichki dard-iztirobini ifodalaydi. Uning gaplari ko'pincha qisqa, o'lchamli va mazmunli. Kumushning nutqi esa qiziq badiiy hodisa: u bir vaqtning o'zida ham sodda xalq tiliga, ham nozik adabiy ifodaga yaqin. Bu nutq dialektikasi ikki ijtimoiy muhitning — oddiy xalq va ziyolilar tabaqasining — o'zaro kirishib ketganini aks ettiradi (Yo'ldoshev, 2011).

Zarnigorxonim nutqi alohida tahlilga loyiq. Uning so'zlari ko'pincha uzun, manmanlik va o'z huquqini tasdiqlovchi ohangda bo'ladi. Mana bu xususiyat orqali Qodiriy o'sha davrdagi ma'lum ijtimoiy tip — bay-zodagonlar muhitidagi ayol obrazini jonli va ishonchli qilib chizdi. Qodiriy dialogni nafaqat karakter ochish, balki ijtimoiy tanqid vositasi sifatida ham ustalik bilan qo'llagan.

Lingvistik jihatdan alohida ta'kidlash kerakki, Qodiriy romanlarida shevaga xos so'zlar, ko'hna o'zbek va arabiy-forsiy qatlamlar dialogda organik qo'shilgan. Bu esa romanlarga tarixiy haqiqatning lingvistik dalili sifatida ham xizmat qiladi.

3. TARIXIY-MILLIY LEKSIKANING BADIY FUNKSIYASI

Qodiriy asarlarining leksik qatlami uning davri hamda tasvirlayotgan tarixiy davrining yorqin ko'zgidir. Romanlarda XIX asr o'zbek hayotiga oid maishiy, libos, me'morchilik, savdo-sotiqqa doir atamalar — «to'n», «chopon», «qo'rg'on», «karvonsaroy», «bozorboshi» — ular shunchaki mahalliy kolorit uchun emas, balki muhitni autentik tarzda qayta yaratish uchun qo'llangan.

Arabiy va forsiy qatlam romanlarda ikki funksiyani bajaradi: birinchidan, o'sha davr ziyolilari tilini realistlik aks ettiradi; ikkinchidan, badiiy yuksaltirish vositasi bo'lib xizmat qiladi. «Mehrobdan chayon»dagi «saodat», «azob», «mafhum», «haqiqat» so'zlari ko'pincha falsafiy-ma'naviy yukni o'z zimmasiga oladi. Bu so'zlar oddiy leksema sifatida emas, balki konsept darajasida qo'llaniladi.

So'zlarning polisemantik qo'llanilishi ham Qodiriy uslubining boyligini ko'rsatadi. Masalan, «o'tkan kunlar» iborasi romanning nomida ham, matnida ham — oddiy «o'tgan vaqt» ma'nosida ham, «yo'qolgan baxt» ma'nosida ham, «tarixiy davr» ma'nosida ham ishlatiladi. Bu ko'p ma'nolilik romanga semiotik chuqurlik bag'ishlaydi (Mahmudov, 2002).

4. ONA TILI DARSLARIDA QODIRIY ASARLARIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Qodiriy romanlarining badiiy tili o'zbek tili darslarida ham qimmatli o'quv materiali bo'la oladi. Chunki bu asarlar grammatik qoidalarni jonli badiiy matnda ko'rsatishning noyob imkoniyatini beradi. Ayniqsa, sifatdosh va ravishdosh qurilmalari, solishtirish jummalari, murakkab sintaktik konstruksiyalar Qodiriy asarlarida o'quv uchun qulay namunalarda mavjud.

Leksikologiya darslarida sinonim, antonim, omonim va ko'p ma'noli so'zlarni o'rgatishda «O'tkan kunlar»dan foydalanish samarali natija beradi. Masalan, "mehribonlik", "muruvvat", "shafqat", "rahm" so'zlarining sinonimik qatorini matnda kuzatish orqali o'quvchilar ularning semantik farqini chuqurroq anglab oladilar.

Stilistika va nutq madaniyati bo'limida esa dialoglarni tahlil qilish orqali o'quvchilar turli vaziyatlarda muloqot uslubining o'zgarishini, so'z tanlashning ijtimoiy ahamiyatini, adabiy til

me'yorlarini amaliy jihatdan o'rganadilar. Bu yondashuv o'quvchilarning ham adabiy, ham lingvistik kompetensiyasini bir vaqtning o'zida rivojlantiradi (Begmatov, 1985).

XULOSA

Abdulla Qodiriy romanlarida badiiy til va uslub o'zbek adabiy prozasi tarixidagi yangi bosqichni belgilaydi. Uning asarlarida tasviriy-ifodaviy vositalar — metafora, sifatlash, mubolag'a — organik tizim sifatida ishlaydi; dialog va nutq qahramonlar xarakterini ochishning bosh usuli bo'lib xizmat qiladi; tarixiy-milliy leksika esa asarlarga autentiklik va semantik boylik baxsh etadi.

Qodiriy badiiy tili — bu nafaqat adabiyotshunoslik, balki lingvistika, stilistika va metodika nuqtai nazaridan ham o'rganishga muhtoj boy manbadir. Uning asarlarini o'zbek tili darslarida qo'llash o'quvchilarning til sezgisini, leksik boyligini va adabiy-estetik didini bir vaqtda rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu sababli Qodiriy merosini yangi metodologik yondashuvlar bilan o'rganishni davom ettirish — bugungi adabiyotshunoslik va tilshunoslikning ustuvor vazifalaridan biridir.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Qodiriy A. O'tkan kunlar. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1994. — 432 b.
2. Qodiriy A. Mehrobdan chayon. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1994. — 368 b.
3. Bobojonov N. Abdulla Qodiriy ijodi. — Toshkent: Fan, 1966. — 218 b.
4. Begmatov E. Hozirgi o'zbek adabiy tilining leksik qatlamlari. — Toshkent: Fan, 1985. — 176 b.
5. Yo'ldoshev Q. Badiiy matn lingvistikasi. — Toshkent: O'qituvchi, 2011. — 264 b.
6. Mahmudov N. Til va badiiyat. — Toshkent: O'qituvchi, 2002. — 192 b.
7. Mirzayev I. O'zbek adabiy tilining uslublari. — Toshkent: Fan, 2003. — 208 b.
8. Xolmatova M. Badiiy matnda metafora. — Toshkent: Akademy, 2015. — 148 b.
9. Karimov N. XX asr o'zbek adabiyoti tarixi. — Toshkent: Fan, 2008. — 512 b.
10. Umarov E., Ulashev O. O'zbek adabiyoti. Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. — Toshkent: Sharq, 2006. — 480 b.